

De la intel·ligència a la intel·ligència emocional

Ruth De Leonardo i Ortega

1. Concepte d'intel·ligència

1.1. Un passeig pel segle XX...

Remetre'ns al concepte d'intel·ligència en l'àmbit evolutiu ens obliga a fer referència al seu procés reflexiu tenint en compte diferents línies i tendències definitòries, sobretot des de principi del s. XX.

Podem observar, segons Riart (2002), que hi ha hagut tres enfocaments d'investigació (taula 1) sobre el concepte d'intel·ligència:

ENFOCAMENTS

PSICOMÈTRIC	FACTORIAL	COM A PROCÉS
· Aborda l'estudi per la vessant dels tests.	· Aborda l'estudi des d'una llista de capacitats, habilitats, aptituds, etc.	· Aborda l'estudi com un procés estructurat per components.

Taula 1. Enfoquements sobre el concepte d'intel·ligència

Les investigacions sobre la intel·ligència des d'una perspectiva psicomètrica comencen amb Francis Galton (1822-1911), que, sota la influència de Darwin, es va interessar per l'estudi sistemàtic de les diferències individuals en la capacitat mental. Guiat per la idea de l'evolució, i en especial de la variació, pensava que les persones més intel·ligents tenien més agudeses sensorial. Encara que aquests paràmetres van resultar pràcticament inservibles, la seva aposta per la possibilitat de mesurar la intel·ligència era correcta.

Paral·lelament, s'inicien estudis sobre la intel·ligència amb Wundt (1832-1920), que estudiava els processos mentals mitjançant la introspecció, o Cattell (1890), que va crear proves mentals per tal que la psicologia fos una ciència aplicada.

Però és el 1905, sota l'encàrrec del Ministeri francès, que Alfred Binet (1857-1911) va elaborar el primer test d'intel·ligència, amb l'objectiu de veure quins alumnes tenien necessitats educatives especials i quins podrien seguir l'escolaritat ordinària. El 1912, el psicòleg alemany Wilhelm Stern, va introduir el terme QI en què ajustava el concepte d'edat mental establert per Binet, que va tenir una gran acceptació i difusió.

L'any 1916, la nova versió anomenada Stanford-Binet i dirigida per L. Terman va tenir una gran difusió, ja que es va fer servir durant la Primera Guerra Mundial per examinar molts reclutes americans.

Els treballs que es van derivar d'aquí van provocar una llarga polèmica entre els defensors d'una intel·ligència general o factor g (Terman o Spearman (1863-1945)) i els defensors d'una teoria correlacional de la intel·ligència (L. L. Thurstone o J. P. Guilford). Aquests autors defensen el concepte d'intel·ligència des d'un enfocament factorial, i obren una nova línia definitòria d'aquest concepte. Durant els anys 30, apareixen treballs com els de Wechsler, amb el disseny de dues bateries de proves d'intel·ligència: WAIS (1939) (per a adults) i WISC (1949) (per a nens).

Thurstone (1887-1955), a partir del factor g, va extreure set habilitats mentals primàries o "vectors de la ment", com ara la comprensió verbal, la fluïdesa verbal, la capacitat per al càlcul, la rapidesa perceptiva, la representació espacial, la memòria i el raonament inductiu. Ens podríem atrevir a dir que va ser un remot precursor de les intel·ligències múltiples de Gardner (1983).

Yela (1976 i 1991) aposta per una estructura jeràrquica, mentre que Guilford (1967) ho fa per una estructura de 120 factors independents. Eysenck (1982) exposa tres blocs que interactuen amb les capacitats; que són: qualitat, material i procés mental.

A partir dels anys 50, les postures més conductistes s'afebleixen i sorgeixen les teories del desenvolupament cognitiu (Piaget, Arlin, Flavell, Case, etc.).

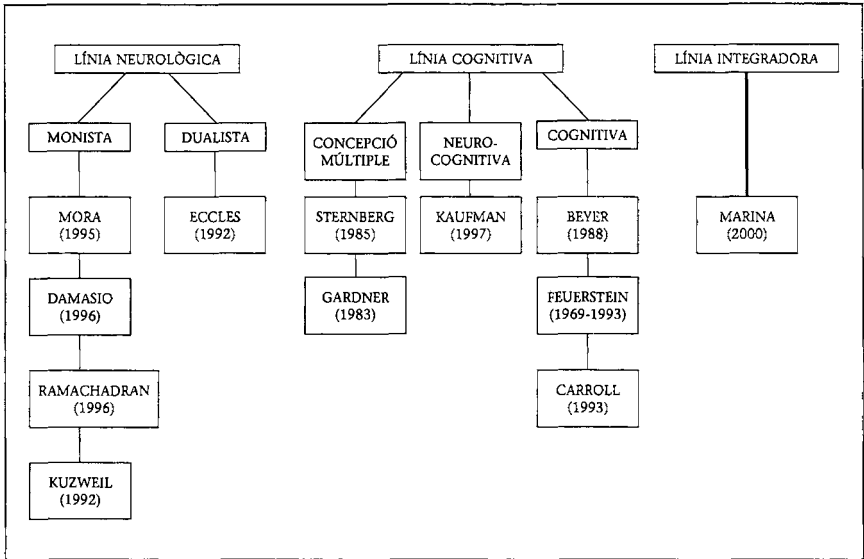
Una tercera línia és la que proposa un enfocament del concepte d'intel·ligència com a procés. Aquesta perspectiva resta dintre d'una línia cognitiva. Sternberg

(1985) descriu el procés com a estructura de components, aquests components són l'anàlisi, la creativitat i l'aplicació (intel·ligència exitosa)¹. Dins d'aquesta línia també podem situar Feuerstein (1969 i 1993), que aposta per una línia més psicològica i dinàmica.

Cal dir que el concepte d'intel·ligència, com altres conceptes, va romandre vinculat directament amb el context cultural i social de l'època. Per exemple, en les societats agrícoles i ramaderes es considerava intel·ligents les persones que responien al compliment rigorós de les normes socials i morals del grup-comunitat al qual pertanyien. Amb la Revolució Industrial hi va haver la necessitat d'alfabetització dels individus, per la qual cosa es va establir l'educació obligatòria com a font de futur. Les comunitats amb més individus preparats i formats asseguraven un augment de l'economia. Amb aquesta situació es va començar a plantejar el concepte d'intel·ligència com a habilitats lingüístiques i logicomatemàtiques, necessàries per a un bon desenvolupament de la societat industrial.

Actualment, la societat ha canviat molt, sobretot laboralment i en l'evolució de les investigacions en tots els àmbits. Aquests fets en proporcionen més coneixements i, per tant, obren noves línies d'investigació sobre el concepte d'intel·ligència, tal com veurem a continuació. Hi ha diversos fronts oberts respecte a la concepció de la intel·ligència, però pràcticament tots es basen o estan implicats en les neurociències. Riart (2002), en *Intel·ligència i cervell*, descriu, al llarg del segon capítol, les línies de futur en la concepció de la intel·ligència-ment, tot fent una exposició molt interessant sobre l'estat de la qüestió. A continuació, només ens centrarem breument en la síntesi que fa sobre aquestes línies de futur (taula 2), per donar pas a desenvolupar el constructe d'intel·ligències múltiples de Gardner (1983).

1. Sternberg, R. J. (1997). *Inteligencia Exitosa*. Barcelona: Paidós. Original de 1996.

Taula 2. Línies de futur sobre el concepte d'intel·ligència

Actualment, hi ha una línia d'investigació centrada en una perspectiva neurològica o genètica, que concep la intel·ligència com el resultat d'una organització creixent d'estructures neurocerebrals durant un llarg procés evolutiu. Dins d'aquesta perspectiva, podem citar el fisiòleg Mora (1995) i el periodista i psicòleg Damasio (1996), que tenen una concepció més monista i neural. Tots dos entenen la intel·ligència com a representacions neurals que ajuden a la presa de decisions; és a dir, a planificar i a escollir opcions. Seguint aquesta perspectiva, també hi ha el neuròleg Ramachandran (1999), que té una concepció estrictament evolutiva, i l'informàtic Kurweil (1992), que va més enllà formulant que, a part de ser un procés evolutiu, podrem crear una nova forma d'intel·ligència, començant per la nostra pròpia evolució a partir de la tecnologia.

Una altra línia d'investigació es basa en la perspectiva cognitiva, amb una concepció de la intel·ligència estructurada en components. Aquesta línia la podem dividir en diferents modalitats. Una primera modalitat és la concepció més pluralista de la intel·ligència, en la qual es pot situar Sternberg (1985), amb la seva teoria de tríada, basada en tres formes de pensar: l'analítica, la creativa i la pràctica. També hi podem situar Gardner (1993), amb la teoria de les intel·ligències múltiples, com veurem més endavant.

Paral·lelament, tenim la modalitat neurocognitiva. Així, Kaufman (1997) defineix la intel·ligència com un estil personal de resoldre problemes i de processar la informació, partint d'una base neurològica.

La modalitat purament cognitiva no parla d'intel·ligència, sinó de desenvolupament cognitiu (Feuerstein, 1969 i 1993). Aquest i altres autors recullen la concepció dinàmica de la intel·ligència de Piaget i de Vigostky com quelcom en construcció i modificable. Amb aquest pensament, també s'hi inclou Carroll (1993), que estructura la intel·ligència en tres estats o nivells, i Beyer (1988), que proposa una estructura jeràrquica en la qual l'acte de pensar mobilitza operacions mentals, coneixements i certes disposicions, seguint una estructura jeràrquica.

Una altra línia d'investigació és la que presenta Marina (2000), que té una concepció integradora i filosòfica, en la qual reorganitza i unifica la raó i l'emoció. És una proposta més directiva. Segons Marina (Marina, 1993) és cert que les ciències cognitives han fet aportacions molt valuoses sobre el tema, però cal l'elaboració d'una ciència de la intel·ligència humana i no computacional o artificial, en la qual es tracti no solament la lògica formal, sinó també la lògica intuïtiva, no tan sols la raó, sinó també l'emoció i els sentiments.

En l'actualitat, la discussió sobre el constructe de la intel·ligència continua obert, encara que es basa en la idea de "capacitat d'adaptació" (Sternberg, 1997) en què resta vinculada amb l'emoció, la creativitat, la memòria, etc. i, en definitiva, amb la salut mental.

1.2.-Intel·ligències múltiples

Com hem comentat més amunt, situem Gardner (1983) en la línia d'investigació cognitiva i amb una concepció plural de la intel·ligència. En *Frames of Mind* (obra publicada el 1983), reformula el concepte d'intel·ligència mitjançant la teoria de les intel·ligències múltiples. Defineix aquest concepte com "*la capacitat de resoldre problemes o de crear productes que son valorados en uno o más contextos culturales*".

Gardner proposa l'existència de set intel·ligències separades de l'ésser humà: musical, cineticocorporal, logicamatemàtica, lingüística, espacial interpersonal i intrapersonal. Posteriorment, (Gardner 2001) n'incorpora dues més, la intel·ligència existencial i la naturalista. De totes aquestes intel·ligències, la intel·ligència personal (interpersonal i intrapersonal) és la que ens interessa, ja que és la que està directament relacionada amb la intel·ligència emocional. Les definicions que proposa Gardner són:

"La inteligencia interpersonal se construye a partir de una capacidad nuclear para sentir distinciones entre los demás: en particular, contrastes en sus estados de ánimo, temperamentos, motivaciones e intenciones. En formas más avanzadas, esta inteligencia permite a un adulto hábil leer las intenciones y deseos de los demás, aunque se hayan ocultados" (Gardner 1993:40).

I la intel·ligència intrapersonal com "*el conocimiento de los aspectos internos de una persona: el acceso a la propia vida emocional, a la propia gama de sentimientos, la*

capacidad de efectuar discriminaciones entre las emociones y finalmente ponerles un nombre y recurrir a ellos como un medio de interpretar y orientar la propia conducta”(Gardner 1993:42).

Més endavant, en el seu llibre *La inteligencia reformulada* (Gardner al 1999), redefineix el concepte de la següent forma:

“...un potencial biopsicológico para procesar información que se puede activar en un marco cultural para resolver problemas o crear productos que tienen valor para una cultura” (Gardner,1999:45).

Amb aquesta definició, vol matisar el concepte d'intel·ligència com a *potencial*, que no es pot veure ni comptar; i que es pot activar o no depenent dels valors-opcions de la cultura, de les decisions de la persona, de la família, dels ensenyants i d'altres persones.

Gardner, continua pensant que la vida emocional és un factor fonamental de la intel·ligència intrapersonal, però amplia aquesta visió dient:

“...hoy creo que es necesario tener en cuenta las facetas emocionales de cada inteligencia en lugar de limitar las emociones a una o dos inteligencias personales” (Gardner,1999:53).

2.-Concepte i funcions de les emocions

Hi ha diferents concepcions sobre la naturalesa de les emocions. Alguns autors, com Fox (1991), consideren que el nen quan neix té uns patrons emocionals limitats i que les emocions es van desenvolupant durant el primer any de vida. Altres autors, però, creuen que tots els nens neixen amb unes emocions bàsiques o primàries, com la felicitat, la tristesa, la por, la ira, etc., que es manifesten en les primeres setmanes de vida (Campos i altres, 1983). Aquest senzill, però a l'hora complex, sistema d'emocions és el que permetrà poder començar a establir els vincles afectius, tan necessaris per al desenvolupament global de la persona (Rovira,2000). En aquest procés, el nen anirà construint, destruint, és a dir, desenvolupant un creixement emocional autònom (Palou,2004).

Per tant, encara que les emocions hi són des del naixement, hem de tenir en compte que el desenvolupament emocional es portarà a terme gràcies a l'acció de la maduració i de l'aprenentatge.

Seguint en aquesta línia, podem definir les emocions com un estat complex de l'organisme que predisposa una resposta organitzada (Bisquerra,2003). Però no són únicament experiències intrapsíquiques, sinó un procés que es genera com a resposta a un esdeveniment intern o extern. Un procés d'iniciar, mantenir o interrompre la relació amb l'entorn, sempre que aquesta relació sigui rellevant per als nostres propis objectius (Campos i altres,1983).

Les emocions ens indiquen quins esdeveniments són importants per a la nostra vida. Segons Frijda (1994), l'emoció actua com un estímul intern, que informa el sistema cognitiu i conductual que la situació és positiva o negativa per

als seus objectius. La ira, la frustració indiquen la relació entre les expectatives i el nivell de progrés i dinamitzen l'energia per seguir o abandonar.

Les respostes emocionals són una altra funció de les emocions. Aquestes respostes organitzen la conducta i són una important font de senyals comunicatius, sobretot durant la infància. En la taula 3, podem observar les característiques i les funcions de les emocions, elaborada per Campos i Cols (1983).

Emoció	Objectiu	Apreciació	Tendència a l'acció	Funció
Alegria	Qualsevol objectiu rellevant	En prediu l'obtenció	Aproximació. Dóna energia a l'acció	Reforça les estratègies d'èxit, facilita la cerca de noves habilitats, ajuda a fer front a nous reptes, missatge social per iniciar o continuar la interacció
Còlera	Qualsevol objectiu rellevant	Percepció d'un obstacle	Eliminació de l'obstacle	Restableix l'orientació cap a la meta, modifica la conducta de l'altre
Tristesa	Mantenir la unió amb una persona o amb un objecte	Percepció fora de l'abast	Abandó	Conservació de l'energia, reconducció de recursos cap a metes més accessibles
Por	Manteniment de la integritat del jo: supervivència i autoestima	Percepció que la meta no s'acompleix si no es posa en marxa una acció protectora	Fugida	Supervivència. Evitació del mal. Manteniment de l'autoestima. Alerta altres per evitar la situació o per ajudar
Interès	Implicació en una tasca o situació	Percepció que la informació és potencialment rellevant per si sola	Orientació dels receptors. Processament de la informació.	Extracció d'informació de l'entorn. Socialment expressa el desig d'entrar en contacte o relació

Taula 3: *Característiques i funcions d'algunes de les famílies d'emocions*

Com podem observar, les emocions no solament es relacionen amb l'esdeveniment actual, sinó que també tenen una funció preventiva i anticipatòria. Preveure la tristesa per la separació d'una persona, per exemple, ens motiva a tenir cura de la relació i a evitar la separació.

Com a conclusió, podem dir que les emocions acompleixen diferents funcions al llarg de la nostra vida. Aquestes funcions les podem classificar, d'acord amb el nostre marc teòric, de la següent manera: (Martínez, Páez i Ramos, 2002).

1. **Funció intrapersonal:** les emocions ajuden a coordinar els sistemes de resposta subjectius, fisiològics i conductuals. Poden modificar el nostre comportament, activant conductes inhibides; doten d'un suport fisiològic per a conductes com

la lluita i afavoreixen el processament de la informació. I també condicionen els processos cognitius de la percepció, del raonament i de la memòria.

2. Funcions interpersonals: l'expressió facial, els gestos, la veu i les postures donen informació del nostre estat emocional, d'aquesta manera regulen la manera en què els altres reaccionen davant nostre. Aquesta informació pot facilitar la interacció social, però també pot provocar un rebuig de la resta d'individus.
3. Funció motivacional: les emocions motiven davant un esdeveniment que implica activació. Serveixen d'autoprotecció, de prevenció i d'anticipació.
4. Funció comunicativa: la principal funció de les emocions és proporcionar-nos informació personal i proporcionar informació als altres, mitjançant l'expressió facial, la veu, etc., sobre el nostre estat emocional. L'expressió de les emocions pot ser funcional o disfuncional, depenent de la informació emocional que es comunica.
5. Funció valorativa: com hem comentat anteriorment, les emocions ens indiquen si un esdeveniment és important o no per a la nostra vida. La sensibilitat emocional és un procés de valoració, que proporciona a la persona un sistema de senyalització que és rellevant per al seu benestar, tenint en compte els seus sistemes cognitius i d'acció.

3.-Antecedents i precursors de la intel·ligència emocional

En els apartats anteriors, ens hem centrat en les obres que tracten sobre la intel·ligència, la seva definició i la seva evolució en l'àmbit de la psicologia, i també sobre les emocions (concepte i funcions). A continuació, ens centrarem en els antecedents i en els precursors de la intel·ligència emocional, farem una breu revisió de com es va fundar la psicologia humanista i presentarem autors amb les idees precursors sobre la intel·ligència emocional fins a arribar al constructe d'aquest concepte. Cal dir, però, que aquest constructe es va fer servir només a partir de la segona meitat dels anys noranta.

El moviment psicoanalític encapçalat per S. Freud (1856-1939) va tenir importants discrepàncies amb els seus deixebles, els quals van anar creant les seves pròpies escoles o corrents psicològics. Un exemple clar n'és Alfred Adler (1870-1937), que es va deslligar d'aquest moviment perquè va rebutjar l'etiologia sexual de la neurosi. Adler es pot considerar com un dels primers predecessors de la futura psicologia humanista i un clar precedent de la intel·ligència emocional. Va crear la seva pròpia escola: la psicologia individual, i va influir molt l'escola neopsicoanalítica i, especialment, autors com Karen Horney (1885-1952), Harry S. Sullivan (1892-1949) i Erich Fromm (1900-1980). Aquesta escola posa èmfasi en les relacions interpersonals i no tant en els factors biològics. També influeix Albert Ellis

(1981), creador de la teràpia racional-emotiva, que pren l'emoció del client *hic et nunc* com a centre d'atenció i defensa que la persona té la necessitat de sentir-se bé amb si mateix i necessita créixer emocionalment.

Kurt Goldstein (1878-1965) va formular la seva visió "unitària" de l'ésser humà i la seva capacitat de regular-se. Aquestes idees van influir molt els autors humanistes, i el deixeble més important d'aquest autor va ser Fritz Perls, que és el fundador de la teràpia Gestalt.

Gordon Allport (1897-1967) va ajudar a posar les bases de la psicologia humanista i va influir directament A. Maslow, que posteriorment va fundar aquesta escola. Allport creu en la persona com a funcionament integrat i pensa que tots els aspectes de la personalitat són interactius. Abraham Maslow (1908-1970) va veure que era necessari el fet d'elaborar una psicologia de les persones sanes, amb noves formes de pensar, noves concepcions de l'ésser humà i com a conseqüència de la societat. L'any 1962, va fundar amb altres psicòlegs com Carl Rogers l'Associació de la Psicologia Humanista. A partir d'aquest moment, podem observar clarament les idees precursors sobre la intel·ligència emocional, amb un dels representants més significatius d'aquesta escola, com és Carl Rogers (1902-1987), el qual emfatitza el dinamisme del pacient i en la relació persona-persona en l'enfocament del *counseling*. Les seves aportacions són clau pel que fa a la intel·ligència emocional, atès que se centra en la vida emocional de les persones que intervenen en l'àmbit terapèutic. Paral·lelament, Erich Fromm (1900-1980) posa èmfasi en la relació interpersonal, recíproca, complementària i mútuament enriquidora i no tant en l'individu com a autosuficient. Amb aquesta perspectiva funda la psicoanàlisi humanista.

Segons Bisquerra (2003), un dels primers documents que parla directament de la intel·ligència emocional és escrit per W.L. Payne amb el títol "A study of emotion: Developing emotional intelligence; Self integration; relating to fear, pain and desire" (1986, cit. Per Mayer, Salovey i Caruso, 2000). El plantejament que fa Payne va adreçat a relacionar emoció i intel·ligència perquè a les escoles s'integrin respostes emocionals per als alumnes.

El 1985, Bar-On va utilitzar l'expressió EQ (*Emotional Quotient*) en la seva tesi doctoral, però aquest terme no va tenir ressò fins al 1997, quan va publicar: *The Emotional Quotient Inventory* (Bar-On, 1997). Finalment, el 1990, Salovey i Mayer van publicar un article amb el títol: "Emotional Intelligence" (Salovey i Mayer, 1990), tot i que el terme no es va divulgar i popularitzar fins al 1995 amb el best seller de Goleman.

4.-El constructe d'intel·ligència emocional

A partir de la publicació del llibre *Intel·ligència Emocional* de Goleman (1995), aquest constructe s'ha popularitzat i s'ha estès a diferents àmbits de la nostra vida:

món escolar, empresa, etc., i ha obert diferents vies d'estudi i d'aplicacions. Recollint les aportacions de Salovey i Mayer (1990), defineix la intel·ligència emocional com:

“Una forma de interactuar con el mundo que tiene muy en cuenta los sentimientos, y engloba habilidades tales como el control de los impulsos, la autoconciencia, la motivación, el entusiasmo, la perseverancia, la empatía, la agilidad mental, etc.”

Aquestes habilitats configuren trets de personalitat com l'autoconcepte, la disciplina o la compassió. Goleman desglossa aquest concepte en cinc dimensions: 1) autoconsciència, és a dir, conèixer les pròpies emocions; 2) autoregulació: habilitat per utilitzar les pròpies emocions; 3) motivació: motivar-se a si mateix; 4) empatia: reconèixer les emocions dels altres, i 5) habilitats socials: establir bones relacions amb els altres.

Salovey i Mayer (1990) defineixen el constructe com:

“La habilidad para manejar los sentimientos y emociones propios y de los demás, de discriminar entre ellos y de utilizar esta información para guiar el pensamiento y la acción de uno mismo y de los demás.”

Aquests autors, amb el pas del temps i amb el suport de les investigacions realitzades, han anat reformulant el constructe. Més endavant (1997), presenten la intel·ligència emocional com un model jeràrquic dividit en quatre enfocaments: 1) percepció emocional: les emocions són percebudes i expressades. 2) integració emocional: les emocions com a senyals s'integren a la cognició. 3) comprensió emocional: comprendre i raonar sobre les emocions. 4) regulació emocional: adreçada a modificar la font de l'estat emocional i a orientar el propi estat emocional. A més a més, dins de cada branca inclouen diferents estadis d'habilitats que es poden aprendre de forma gradual.

Comparant aquestes dues definicions, podem observar un ventall d'elements comuns com la capacitat d'identificar i distingir les nostres pròpies emocions i les dels altres; la capacitat de regular les emocions i la capacitat d'utilitzar-les de forma adaptativa. Però també podem constatar diferències pel que fa a la naturalesa teòrica, com detallarem breument a continuació.

Com hem comentat, gràcies a la divulgació i a la popularització d'aquest constructe, diversos autors han proposat diferents definicions sobre la intel·ligència emocional. Observant totes les aportacions proposades fins ara, s'han establert dos models diferenciats del concepte: un model mixt o ampli i un model com a habilitat mental o restrictiu (Chamarro i Oberts, 2004). En la taula 4, podem observar les característiques i els autors més rellevants d'aquests models.

	CARACTERÍSTIQUES	AUTORS
MODEL MIXT (ampli)	· IE com un tret de personalitat que conté habilitats com la percepció, l'assimilació, la comprensió i la gestió de les emocions.	-Goleman (1995) -Bar-On (1997) -Shutte et al. (1998) -Epstein (1998) -Davis, Stankov i Roberts (1998) -Saarni (2000)
MODEL D'HABILITAT MENTAL (restrictiu)	· IE com un conjunt d'habilitats cognitives-emocionals relacionades directament amb el processament de la informació (afectiva-emocional).	-Salovey i Mayer (1990,1993,1997) -Mayer, Salovey i Caruso (2000)

Taula.4: *Característiques i autors sobre el constructe d'IE*

Cal dir que les últimes propostes teòriques posen èmfasi en el model de Salovey i Mayer (1997) a causa del rigor científic mostrat, i també perquè reflecteixen amb gran precisió la integració entre els processos cognitius i emocionals. Com a conclusió, cal dir que la discussió sobre el constructe d'intel·ligència emocional encara resta obert, de la mateixa manera que encara continua obert el concepte d'intel·ligència i el món de les emocions.

BIBLIOGRAFIA

- Bisquerra, R. (2003). Educación emocional y competencias básicas para la vida. *Revista de investigación Educativa*, 21 (1), 7-43.
- Campos, J.J., Barrett, K.C., Lamb, M.E., Goldsmith, H.H. i Stenberg, R. (1983). Socioemotional development. A M.M. Haith i J.J. Campos (eds.), *Infancy and Developmental Psychology*. Nueva York: Wiley.
- Chamarro, A., Oberts, U. (2004). Modelos teóricos en inteligencia emocional y su medida. *Aloma*, (13), 209-217. Barcelona: Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport Blanquerna. Universitat Ramon Llull.
- Del Barrio, M. V. (2002). *Emociones infantiles. Evolución, evaluación i prevención*. Madrid: Pirámide.
- Fernández Berrocal, P., Ramos Díaz, N. (2002). *Corazones inteligentes*. Barcelona: Kaidós.
- Gallifa, J., Pérez, C., Rovira, F., et al. (2002). *La intel·ligència emocional i l'escola emocionalment intel·ligent*. Barcelona: EDB.
- Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.
- Gardner, H. (1999). *La inteligencia reformulada. Las inteligencias múltiples en el siglo XXI*. Barcelona: Paidós.
- Goleman, D. (1995). *Inteligencia Emocional*. Barcelona: Kairós.
- Lopez, F., Etxebarria, I., Fuentes, M.J., i Ortiz, M.J. (1999). *Desarrollo afectivo y social*. Madrid: Pirámide.
- Mayer, J.D. & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence?. A P. Salovey i D. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications*. New York: Basic Books.
- Palou, S. (2004). *Sentir y crecer. El crecimiento emocional en la infancia*. Barcelona: Graó.
- Riart, J. (2002). *Intel·ligència i cervell*. Barcelona: Estel.
- Rovira, F. (2000). Els vincles afectius. *Aloma* (7), 42-65. Barcelona: Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport Blanquerna. Universitat Ramon Llull.
- Salovey, P. & Mayer, J.D. (1990). Emotional Intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, (9), 185-211.